

ELSA BRÄNDSTRÖM

HADIFOGLYOK KÖZÖTT OROSZORSZÁGBAN ÉS SZIBÉRIÁBAN 1914–1920¹

RÉSZLETEK

Az első világháború magyar vonatkozásainak legtisztázatlanabb kérdései közé tartozik a százezernyi magyar internacionalista története; gyermekkorunkból élesen él emlékezetünkben, milyen előkelő helyre sorolta az akkori szakirodalom a hadifoglyokból lett magyar kommunisták szerepét az oroszországi proletárdiktatúra győzelméért vívott eredményes harcban. Évtizedekkel később persze kiderült, hogy ez sem ilyen egyértelmű. Abból, amit a polgárháború szibériai szakaszáról olvashatunk egy-egy kortanútól – e jegyzet írója először Markovits Rodion Aranyvonat című, évtizedekig porosodó könyvében (melynek első 21. századi kiadásában az ő elő- és utószava olvasható) –, az derül ki, hogy ez a háború nem elhanyagolható mértékben cseh–magyar háború volt. Érthető, hogy a marxista korszak magyar történései elképzeléseinek ez nem felelt meg, de attól még elég egyértelmű, hogy a magyar internacionalisták jelentős hányadának két összefüggő konkrét célja volt, amikor fegyvert szereztek: meg akarták védeni magukat, és haza akartak vergődni. Az alábbi dokumentumtöredékekből – Elsa Brändström memoárrészleteiből – is kiderül, hogy az első világháborúban a cári, a polgári demokratikus, majd a vörös hadseregben, tehát orosz (szovjet) oldalon az Osztrák–Magyar Monarchia ellen harcoló cseh légió tagjainak és a magyar hadifoglyoknak az érdekei 1918–1919-ben, a breszt-litovszki béke után, illetve a szovjeteknek a világháborúból való kilépésével élesen szembekerültek egymással: a magyarok – illetve általában a központi hatalmak országaiból származó oroszországi hadifoglyok – számára az új események a hazatérés esélyét jelentették, hiszen a hadiállapot megszűnésével megszűnik a hadifogság is. A légió katonái viszont ezen a fronton nem harcolhattak tovább Csehszlovákia megteremtéséért. Az első véres incidens május 14-én történt a cseljabinszki állomáson, ahol a csehszlovák légió 6. ezredének őrsége inzultálni kezdte az oroszok által nyugat felé szállított magyar hadifoglyokat. Ez abban az időben történt, amikor a csehek útban voltak Vlagyivosztok felé; onnan a szovjet vezetőkkel való megegyezés értelmében francia hajókon szállították volna át őket valamelyik európai frontra. Hadifoglyoknak a cseh légionisták általi kivégzésére Markovits Rodion szerint már azokon az első éjszakákon sor került, amikor a transzszibériai expressz vonalán elosztott cseh esalonok (egységek) Gajda tábornok telegráfon kiadott parancsára fellázadtak a vörösök ellen és átvettek a hatalmat a vasút menti településeken. Ez az akció tette lehetővé Kolcsak tengernagy szibériai főkormányzóságának megalakulását és másfél éves működését.

A szibériai cseh–magyar viszály legjobban dokumentált esete több mint egy évvel később történt: 1919. július 31-én és a következő napokban a krasznojarszki táborban 18 magyar hadifoglyot, köztük 12 tisztet végeztek ki egy cseh hadbíróóság ítélete alapján. Ennek előzménye a következő volt. Az újoncokból álló 31. kolcsakista ezred – melynek lövészei aznap tették le az esküt és másnap indultak volna a frontra – július 31-én kommunista agitáció hatására fellázadt; egy kisebb egység eljutott a partizánokhoz, a többiek ellen a városból tiszti különítményt, kozákokat és légióistákat vezényeltek ki. A fellázadt újoncok, akik életükben először és utoljára kerültek tűzvonalba, megadták magukat. Egytől egyig kivégezték őket; van olyan forrás, amely ötszáz, van, amelyik nyolc-kilencszáz áldozatról szól. Ezt követően a csehek átvonultak a katonai tábor hadifogolyrészlegébe – amelynek lakói a kerítéson át nézték végig az iszonyatos mészárlást –, s előbb az egyik barakk magyar foglyait tizedelték meg, majd hadbíróóság elé kezdték hurcolni a (tartalékos) tiszteket. Két fő vád volt ellenük: egyeseket mint kommunistákat, másokat mint irredentákat ítélték halálra. Az egyik emlékező szerint a kihallgatottnak azt a kérdést is fölítették, hogy elismerik-e Csehszlovákia létét. Aki erre igent mondott, az – állítólag – életben maradt.

Több forrás is utal rá, hogy a hadbíróóság további működését s a többi tervezett kivégzést a svéd Vöröskereszt legendás tagja, Elsa Brändström, „Szibéria angyala” akadályozta meg, kapcsolatai mozgósításával. A Nobel-békedíjra is többször fölterjesztett hölgy memoárját éppen azért kerestük elő, hogy pontosabb képet kapjunk a további gyilkosságok – hadifoglyok kivégzése – megakadályozásában betöltött lehetséges szerepéről. S bár igen röviden utal az esetre, ő maga igazolja ezt a szerepét. Könyvében azonban a szibériai magyar hadifoglyok sorsának több érdekes adalékára bukkanunk még.

Az alábbiakból nem derül ki, de nem egy arra vonatkozó utalással találkozhatunk a szakirodalomban, hogy több ezer magyar köszönheti az életét Elsa Brändströmnek csak ebben a hadifoglytáborban is: főszerepe volt a krasznojarszki tifuszjárvány megfékezésében.

A most fordításra és közlésre kiválasztott részletek egyike a hadifogolycsoportok mentális különbségeinek tipológiája. Lehet, hogy bizonyos sztereotípiák is tükröződnek benne, az is valószínű, hogy az egységesen magyarnak tekintett hadifogolycsoportban ott voltak a magyarországi nemzetiségek tagjai – de ne feledkezzünk meg arról, hogy alapja mégiscsak a hadifoglyok között szerzett tengernyi tapasztalat. (A nemzeti elkülönítések problémájához: szerepel a szövegben a habarovszki osztrák hadifogoly-zenekar kivégzése; állítólag közöttük is volt több magyar.) Továbbá az a magyarokra vonatkozó állítás – „belőlük hiányzott legjobban az a képesség, hogy környezetüket átalakítsák”, részgazságnak tetszik; Markovits Szibériai garnizonja részben arról szól, hogy a forradalom kitörése után, amikor a hadifoglyok már nem kapnak ellátmányt az orosz államtól, hogyan kezdődik el a világ „újrateremtése”, a vállalkozó szellemű magyar hadifoglyok is „gyárat”, üzemetek, műhelyeket szerveznek, bekapcsolódnak a szibériai áruellátásba. Ez egyben a korábbi hierarchi-

kus viszonyok átrendezését is jelenti: akinek ötlete, „tőkéje” van, rendfokozatától függetlenül munkaadója lesz korábbi előjáróinak, parancsnokainak.

FTG

Néhány nemzeti különbség

A fogságban való együttélést jelentős mértékben megnehezítette, hogy a foglyok több nemzetiséghez tartoztak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia népei a fogságban három csoportra oszlottak, közülük a szlávról már esett szó, a másik kettő a magyar és az osztrák volt. Külön csoportot képeztek a birodalmi németek, valamint a törökök. Az egyes csoportok közötti viszony néhány táborban a lehető legjobb volt, más helyeken ellenségeskedés és viszálykodás uralkodott. Sok függött – sőt lényegében minden – a csoportok vezetőitől; amennyiben ők együttműködtek a közjó érdekében, az eredmény kitűnő és a hangulat jó volt.

A nemzetiségek tulajdonsága és életről alkotott felfogása szerint az egyes csoportok viselkedése jelentős mértékben különbözött egymástól. Csak néhány olyan vonást vázolok itt fel, amelyek a legerőteljesebben rajzolódtak ki a fogságban.

A magyar csoport volt mindig a legnépesebb. A Magyarországon meglévő nagy társadalmi különbségek a fogságban is megfigyelhetők voltak. De minden magyar, szegény vagy gazdag, iskolázott vagy iskolázatlan ugyanazzal a forró szeretettel csüngött országán. Nyelve miatt a magyar csoport elszigetelten élt, mivel csak kevesen tudtak közülük németül. Talán az összes nemzetiség közül a magyarok szenvedtek legjobban a fogságtól, mert forróvérű, kiegyensúlyozatlan karakterük különösen nehezé tette számukra a szabadság hiányának elviselését. Emellett belőlük hiányzott legjobban az a képesség, hogy környezetüket átalakítsák, s emiatt a többi fogolynál kedvezőtlenebb materiális és higiénikus viszonyok között éltek.

Az osztrákok természetből adott szeretetreméltóságuk miatt elnyerték az orosz lakosság szimpátiáját. Jelentős alkalmazkodókészségük segítette nekik abban, hogy a viszonyokkal megbarátkozzanak, bár az energia hiánya miatt nem használták ki minden lehetőséget arra, hogy helyzetükön javítsanak.

A németek merevségükkel és visszahúzódásukkal jelentősen különböztek az osztrákok élnétségétől, s ez hozzájárult ahhoz az elkülönültséghez, amiben általában éltek. A német csoport kitűnt bajtársiasságával, valamint a precizitás és szervezőkészség mellett a minden körülmények között megőrzött méltósággal. Mindezeknek volt köszönhető, hogy a németek – eltekintve a kormányuk nyújtotta nagyobb segítségtől – a materiális és higiénikus viszonyok terén mindig jobb helyzetben voltak, mint a többi hadifogoly. Ehhez

nem elhanyagolható mértékben járult hozzá a német tisztok kitűnő munkája, amellyel enyhíteni próbálták legénységük sanyarú sorsán.

A török csoport volt mindig a legkisebb, és több táborban egyáltalán nem is voltak jelen. Egyetlen fogolycsoportban sem követelt a halál olyan viszonylag sok áldozatot, mint a törökben, főleg a szokatlan klíma miatt. A fatalizmus és hitükből fakadó passzivitás hatására a törökök a legkellemetlenebb viszonyokat is beletörődéssel viselték. Egy nyugati csodálattal tekint arra a nyugalomra és méltóságra, amellyel egy török a földi léttől búcsúzik.

Mivel a török kormány csak kevéssé támogatta fogságba esett katonáit, és a semleges küldöttek ritkán rendelkeztek török pénzzel, az oroszokban az a meggyőződés alakult ki, hogy a törökök bizonyos szempontból alacsonyabb rendűek, és ezért saját belátásuk szerint bánhatnak velük. Az önsegélyezésre a törököknek nem volt hajlamuk.

Nem volt még egy nemzetiség a foglyok között, amely olyan sok kapcsolatot talált az orosz lakosság felé, mint a törökök az orosz tatároknál és kirgizeknél. Ezek is mohamedánok, és Mohamed tanai bizonyára olyan köteléket jelentenek, amely az embereket szorosabban összetartja, mint egy politikai egység. A tatároknál és kirgizeknél a törökök mintha otthon lettek volna. A mohamedánok lakta helyeken kivétel nélkül megtalálható öregek tanácsa felkarolta a török hadifoglyokat és anyagilag támogatta őket. A tatárok és a kirgizek a törököket gyakran *munkára* vették magukhoz, de azok valójában vendégként éltek náluk a háború végéig.

A jelentős számú zsidó hadifogoly egymást segítette, és egyetlen bajtársat sem hagyott elsüllyedni, ameddig csak lehetőség volt annak megmentésére. Orosz hitsorsosaiknál jelentős együttérzésre találtak. Ez anyagi támogatásban és gyümölcsöző együttműködésben is megnyilvánult, amikortól kezdve a foglyok lehetőséget kaptak arra, hogy a táboron belül vagy kívül pénzt keressenek.

Azt a spekulációt, amely ebből kialakult, a zsidó hadifoglyok egy része jelentős mértékben üzte, s ez másokat is ennek utánzására indított. Ennek következtében a jó bajtársi viszony gyakran megszűnt, amit az egész közösség megszenvedett.

A szibériai cseh felkelés

Az antant elveszítette befolyását Oroszországra a bolsevik forradalom után, a szovjet kormánynak a központi hatalmakkal való békekötését követően. A bolsevikok és a korábban felsorolt cseh csapatok közötti viszony is feszültté vált. Utóbbiak akkoriban kb. 80 ezer főt számláltak.

A breszt-litovszki béke után a csehek nem harcolhattak többé együtt Oroszországgal a központi hatalmak leveréséért és ezzel Csehország sza-

badságáért. A cseh csapatok körében ezért az az álláspont alakult ki, hogy céljukat csak úgy érhetik el, ha Franciaországban egyesülnek az antant csapatokkal, és ott harcolnak a központi hatalmak ellen. Így a cseh transzportok 1918 tavaszán Penza–Szamara–Cseljabinszk irányban útnak indultak, hogy Vlagyivosztokon keresztül Franciaországba utazzanak.

Bizonyos idő elteltével a moszkvai kormány elkezdett akadályokat gördíteni a transzportok elé. Megtagadta a vasúti kocsik rendelkezésre bocsátását, és néhány helyen megkísérelte lefegyverezni őket.

A csehek egy kisebb csoportja 1918. május 26-án elfoglalta a nyugat-szibériai Mariinszk pályaudvarát.

A bolsevikok elleni sikeres mariinszki rajtaütés úgy hatott, mint egy áramütés: a csehek sok szomszédos településen elfoglalták a pályaudvarokat. Az orosz polgárság cselekvésre szánta el magát, szervezkedni kezdett és csatlakozott a csehekhez.

A polgári oroszokat és a cseheket *fehéreknek* nevezték, szemben a bolsevik oroszokkal és az internacionalistákkal, az ún. *vörösökkel*.

Az internacionalisták kivételével valamennyi hadifogoly teljesen semleges viselkedett. Saját maguk közül fegyvertelen posztokat állítottak a tábor köré, hogy megakadályozzák minden kapcsolatot a külvilággal, ahol fehérek és vörösök harcoltak egymás ellen.

A vörösök közül a legkeményebb ellenállást az internacionalisták fejtették ki, akik Szibériában sokkal nagyobb hatalomra tettek szert, mint Oroszország európai részén, és 17 ezer fős erejükkel ellenőrizték az Omszk és Vlagyivosztok közötti vasútvonalat.

A cseh tisztek szakszerű vezetése mellett sikerült a fehéreknek, akik szinte mindenhol kisebbségben voltak, lépésről lépésre elfoglalni minden pályaudvart és várost a Szamara és Irkutszk közötti vasútvonal mentén. Így például június 7-én Omszkot, június 10-én Tomszkot, június 20-án Krasznojarszkot, július 11-én Irkutszkot, július 6-án Ufát, július 17-én Szamarát, július 23-án Szimbirszket.

Ha az internacionalisták a harcokban élve kerültek a csehek kezére, gyakran saját sírjukat is meg kellett ásniuk, amibe belelőtték őket. Azon keveseket, akik elkerülték ezt a sorsot, a legszörnyűbb körülmények között zárták tömlőcbe és nem ritkán később bírósági eljárás nélkül agyonlőtték őket. A küldöttek minden próbálkozása ellenére sem sikerült megakadályozni, hogy politikailag pártatlan hadifoglyok essenek áldozatul a fehérek fanatikus bosszújának.

* * *

Kelet-Szibériában a bolsevikok hatalmát már 1918 tavaszán veszélyeztették azok a csapatok, amelyeket az orosz Szemjonov generális toborzott Man-

dzsúriában a menekült orosz polgárság köréből; ezek főleg egykori orosz tiszttekből és kozákokból, valamint mongol zsoldosokból tevődtek össze.

Szemjonov tábornokot Japán támogatta. Az első japán csapatok áprilisban érkeztek meg Vlagyivosztokba, hogy „megóvják a japán alattvalók életét és tulajdonát”.

Végül sikerült Szemjonov tábornoknak a Kelet-Szibériában tartózkodó cseh csapatok támogatásával elfoglalnia a Vlagyivosztok és Csita közötti vasútvonalat.

A kívülállók számára lehetetlen megítélni, hogy a szibériai cseh felkelés egy előkészített antant-vállalkozás volt-e, vagy a mariinszki cseh rajtaütés a véletlen számlájára írható-e, és a vasútvonal mentén elosztott csehek csak bajtársaik iránt érzett szolidaritásból vették át a kezdeményezést. Előbbi nézetet támasztja alá a céltudatosság és az a gyorsaság, amellyel a felkelés a vasútvonal mentén terjedt. De az a csehek közt általánosan elterjedt vélekedés, mely szerint ők a Franciaországba vezető úton vannak, az utóbbi felfogást is támogatja.

Közvetlenül a szibériai felkelés után sok helyütt orosz polgári kormányok alakultak. Ezek később Omszkban beolvadtak egy közös kormányzatba, és ott Kolcsak admirális 1918. november 18-án diktátorrá kiáltotta ki magát. Ez a *fehér kormány szibériai kormány* néven ismeretes, habár Oroszország bolsevikoktól felszabadított európai részein is elismerték.

1918 júliusában a japánok mellett amerikai, francia, angol és olasz csapatok is érkeztek Vlagyivosztokba, többnyire a gyarmatokról.

A szibériai kormány az antanttól függött, amely pénzzel is támogatta, valamint kiemelten a cseh csapatoktól, amelyek nélkül sohasem uralhatta volna Szibériát.

Amilyen nagy tekintélye volt személyében Kolcsak admirálisnak hívei és ellenségei között férfias és lovagias jelleme miatt, ugyanolyan sok kritika érte és gyűlölet övezte sok alkalmatlan munkatársát a kormányban és egyéb magasabb hivatalokban. Mindenekelőtt ezek a személyek felelősek azért, hogy Kolcsak kormánya a szibériai lakosság szélesebb körében soha nem élvezett bizalmat és szimpátiát.

Kolcsak admirális azt a célt tűzte ki maga elé, hogy egész Oroszországot megszabadítsa a bolsevikoktól, és amennyiben ez lehetséges, kikerüljön az antant és a csehek befolyása alól. Az antant nyomására, de forró orosz patriótaként sem ismerte el a breszt-litovszki békét, és Szibériát csakúgy, mint addig, a központi hatalmakkal hadban állónak tekintette.

A szibériai kormány helyzete rendkívül nehéz volt. Amikor a bolsevikok elhagyták Omszkot, magukkal vitték a birodalmi bank pénztárát; az antant pedig nyilvánvalóan csak abban az esetben akart nagyobb hiteleket nyújtani neki, amennyiben a kormány bebizonyítja életképességét. De azok a próbálkozások, melyek önkéntesekből kíséreltek meg hadsereget felállítani, a

háborúba belefáradt lakosság körében csak mérsékelt visszhangra leltek, és ezért teljes kudarcba fulladtak. A később kiadott mozgósítási parancsokat a behívottak vonakodtak teljesíteni. Erre a kormány *büntetőexpedíciókat* vezetett az ellenálló falvakba, soha ki nem hunyó gyűlöletet keltve, mivel a férfi lakosság nagy részét az orosz és a cseh csapatok egyszerűen agyonlőtték. Az ily módon összeállt sereg csekély harci értékkel rendelkezett, és komoly vereségeket szenvedett el a bolsevikoktól, amennyiben a csehek nem támogatták jelentősen. A cseheknek ezért 1918/19 őszén és telén nagyrészt egyedül kellett tartaniuk a nyugati frontot a bolsevikokkal szemben. Ez idő alatt a front a Volga mentén, Szamarától Kazanyon át Permig terjedt.

A cseheknek kitűnő felszerelésük volt, és vonataikon is jól berendezkedtek. A hadianyagokon kívül lakosságtól rekvirált javakkal is rendelkeztek, lovakkal, zabbal, szénával, valamint komoly mennyiségben élelmiszerrel, sőt élő állatokkal is, aminek köszönhetően teljesen függetlenek voltak. Egyre növekvő önállóságuk a hivataloknál jogos félelmet keltett, a lakosság pedig egyre inkább betolakodónak tartotta őket.

A szibériai hadifoglyok 1918/1919-ben

A hadifoglyok a csehekben először az internacionalisták táborigaznoksága alóli felszabadítókat látták. Meg voltak győződve arról, hogy megengedik nekik a hazatérést, és a változást örömmel üdvözölték.

Csak néhány nap telt el, amíg ez a remény szertefoszlott.

Az oroszok minden hatalmat átadtak a cseheknek a hadifoglyok felett, s a csehek úgy tartották, hogy Szibéria elfoglalásával a korábbi hadifoglyokat is fogságba ejtették. A teljes semlegesség ellenére, amelyet az internacionalisták kivételével a hadifoglyok a fehérek és vörösök közötti harcban mutattak, a csehek féltek attól a hatalomtól, amit a 400 ezer szibériai és uráli hadifogoly jelentett. Saját tapasztalatból tudták, hogy a nyugat-európaiak szervezőképessége mihez vezethet. Ezenkívül tudták, hogy a hadifoglyok a változás előtt néhány táborban azt tervezték, hogy erőszakkal megtörik az internacionalisták ellenállását, hogy útra kelhessenek hazafelé. Ezért amint egy helységet elfoglaltak, és biztosak voltak abban, hogy azt tartani is tudják, minden hadifoglyot szigorú cseh őrizet alatt álló koncentrációs táborokba internáltak.

A szibériai kormány elnézte a csehek hadifoglyokkal szemben tanúsított eljárását, mivel felfogása szerint hadiállapotban állt a központi hatalmakkal, és a foglyokat ellenséges államok alattvalóinak tartotta. Általában véve azonban a fehér oroszok barátságosak voltak a hadifoglyokkal, és úgy az orosz parancsnokságok, mint a kiváló orosz személyiségek elítélték a csehek szigorú intézkedéseit, azonban megakadályozni azokat nem állt hatalmukban.

Azt a 18 500 civil foglyot, akik még Szibériában és az Urálban tartózkodtak, és a forradalom alatt bementek a nagyvárosokba, hogy a hazainduláskor jelen legyenek, a csehek ismét eldugott falvakba küldték, ahol ugyanolyan kemény feltételek közé kerültek, mint a cári időben.

Amint a hadi- és civil foglyok a felkelés után ismét elvesztették szabadságukat, a német és az osztrák–magyar kormányok felkérték a még Szibériában tartózkodó svéd és dán küldötteket munkájuk folytatására. A svéd küldötteknek a németek érdekei mellett a törökökéit is képviselniük kellett.

1918 júliusában két svéd és két dán küldöttel együtt felkértek – akkoriban Oroszország európai részén voltunk –, hogy kíséreljünk meg egy nagyobb pénzüsszeggel átjutni Szibériába a vörös és a fehér fronton, hogy ott folytassuk a hadifoglyok érdekében végzett munkát. Az utazás Moszkvától Omszkig kb. hat hétig tartott. Átéltünk néhány izgalmas pillanatot, amikor Trockij népbiztos engedélyével az utolsó vörös posztot is magunk mögött hagytuk és egy tarantazon² tizenkét órát utaztunk a frontokon keresztül. A fehérek oldalán először egy orosz őrzőbarát fogadott bennünket, aztán a cseh csapatok letartóztattak, kémkedéssel vádoltak, és azzal fenyegettek, hogy huszonnégy órán belül lelőnek minket. Egy cseh hadbíróóság azonban szabadon bocsátott bennünket, és végül a ránk bízott pénzzel szerencsésen megérkeztünk Omszkba.

A fent említett szibériai svéd vöröskeresztes küldöttek, valamint a svéd és a dán követség képviselői az illetékes omszki konzulátusoknak voltak alárendelve. A szibériai kormány és különösen a cseh hivatalok kezdetben elutasították a küldöttek hadifoglyok érdekében végzett munkáját; a szibériai kormány először nem ismerte el a konzulátusokat, a csehek pedig sok küldöttet kémnek tartottak.

1918. július elején mégis elismerték a konzulátusokat, így a küldöttek ezek megbízásával elkezdhették a munkát. A dán küldöttek, csakúgy, mint korábban, az osztrák–magyarokkal foglalkoztak, a svédek pedig a németekkel és a törökökkel. 1919 tavaszától a svéd küldöttek ismét tevékenykedhettek a svéd Vöröskereszt nevében.

1918 őszén a három skandináv Vöröskereszt Koppenhágában úgy határozott, hogy Nordkors név alatt közösen fognak dolgozni a szibériai foglyokért. Habár az erre való utasítások 1919 elején megérkeztek Szibériába, a fennálló szervezet semmilyen formában nem változott meg, mert ez így volt célszerű.

A legmagasabb orosz fehér katonai hivatalok meghatalmazása ellenére egy küldött csak akkor juthatott be egy foglyotáborba, ha rendelkezett a cseh kémelhárítás engedélyével is, amelyet gyakran csak több havi várakozás után állítottak ki.

Első letartóztatásom és héthetes omszki visszatartásom után, ahol a cseh kémelhárító osztály meghatalmazására vártam és ahol szoros megfigyelés

alatt tartottak, segítséget találtam cseh oldalon. Ezt mindenekelőtt a szibériai antant diplomatáknak köszönhettem, akik közül néhányat még pétervári szállásomról ismertem. Nemcsak sok személyes jellegű segítséget kaptam tőlük, hanem mindenekelőtt felbecsülhetetlen értékű támogatást nyújtottak az orosz és cseh hivatalok felé.

A szibériai felkeléssel új szakasz kezdődött a foglyok életében. Soha nem szenvedtek annyira az elnyomástól és nélkülözéstől, mint 1918 második felében, és sok körülmény járult ehhez hozzá.

Az eddigi fogság olyan sors volt, amely együtt járt a háborúval, és amibe végül is mindenki belenyugodott. A négy hosszú év óta áhított szabadulás a breszt-litovszki béke után végre megvalósulni látszott, s már több hadifogolytranszport is kifizetett különböző szibériai táborokból a haza irányába. Amikor a felkelés megkezdődött, a legtöbb transzportot megállították, az embereket leszállították és a legközelebbi táborba internálták – egy idegen ország belpolitikai harcának áldozatai lettek.

Az önkényuralom alatt a csehek megmutatták a hadifoglyoknak, hogy most ők az urak. Egyéb kemény intézkedések mellett ismét bevezették hivatalosan a botozást. Néhány fanatikus cseh nacionalista számára kínálkozott az alkalom, hogy a német és magyar ősellenség legalább egy-egy képviselőjén bosszút álljon. Csupán néhány jellemző példa.

Egy 900 német hadifogolyból, főleg tisztekből álló transzportot a csehek a hazafelé tartó úton feltartóztattak és visszaküldtek keletre. A transzport 1918. június 29-én érkezett meg Kanschka. Következő nap a 7. cseh lövészregiment pályaudvaron állomásozó osztályának parancsnoka közölte a hadifoglyokkal, hogy azonnali hatállyal motozást rendel el, hogy elkobozza a fegyvereket, élelmiszert és a fejenként 50 rubelnél nagyobb pénzösszeget. „Mindenkít agyonlövünk, aki elrejt valamit; ha azonban egy kocsiban találunk valamit, és a tulajdonos nem lép elő, minden ötödik embert agyonlövünk a kocsiból.” Ezután megkezdődött a motozás, melynek során lényegében mindent elvettek a foglyoktól. Az általános felháborodás közepette egy német tiszt szétvagdosott egy pár nadrágot, egy másik széttaposott egy csomag dohányt, és egy katona megpróbált a cipőjében elrejtetni 275 rubelt. Ezt a három foglyot a fent említett cseh transzportparancsnok utasítására azonnal félrevezették, és néhány perc múlva a bajtársak hallották a sortüzet, amellyel kivégezték őket. – Előző nap két tiszt elmenekült ugyanebből a transzportból. A csehek elfogták, és helyben agyonlőtték őket.

1918 augusztusában a csehek Troickban agyonlőtték egy osztrák orvost és egy ezredest, mint a bolsevikok kémeit, holott általánosan ismert volt, hogy azok minden eszközzel megpróbálták a hadifoglyokat visszatartani attól, hogy belépjenek a Vörös Hadseregbe.

Számos esetben sodródtak hadifoglyok hullái a Volgán, kezük a hátukon összekötve, és gyakran rettenetesen megcsonkítva.

1919. július 31. és augusztus 2. között agyonlőtték Krasznojarszkban 18 magyart. Mivel akkoriban én dolgoztam ott a svéd Vöröskereszt küldötteként, az én feladatomból volt megpróbálni megakadályozni a kivégzéseket. A vádak alaptalansága bizonyítható volt. A hivatalok azért, hogy eltereljék a közvélemény figyelmét egy, a fogolytábor közelében tartózkodó orosz regiment zendüléséről, azt híresztelték, hogy csehek elleni összeesküvést lepleztek le a foglyok között. Az egész táborot cseh hadbírószám elé állították, amelynek egyetlen vádpontja egy foglyok közt alakult magyar egyesület létrehozására irányult, mivel azt túlságosan erős nacionalista tendenciával vádolták. Figyelmen kívül hagyták, hogy a korábbi cseh táborparancsnoknak betérjették az egyesület alapszabályát, és az engedélyezte azt. Tizenkét magyar tisztet és hat katonát lőttek agyon, mire sikerült a legmagasabb rangú szibériai cseh diplomatákat rábírnom arra, hogy befolyásukat latba vetve lépjenek közbe a hadbírószámi eljárás azonnali leállítására érdekében.

A sok különböző csapatnem között, amelyekből összeállt Kolcsak serege, nem a csehek voltak az egyedüliek, akik a hadifoglyokkal jogellenesen jártak el. Amikor a fehérek augusztus 6-án bevették Kazanyt, szerb tisztet letartóztattak három hadifogly orvost és két ápolót, börtönbe vetették és még aznap este agyonlőtték őket. Hat nappal később a szerbek ismét meggyilkoltak egy osztrák orvosot, annak ellenére, hogy az felmutatta a kazanyi orosz katonai parancsnokság oltalomlevelét.

Augusztusban még a kozákok Berjozovszkij Zavodnál, az Urálban kifosztottak 51 német hadifoglyot, és ok nélkül agyonlőtték őket. Szeptemberben 16 osztrák hadifogly zenészt lőttek agyon Habarovszkban, anélkül, hogy azt megindokolták volna.

A fehér Szibériában eluralkodó féktelenségnek nem csupán hadifoglyok estek áldozatul, hanem semleges küldöttek is. 1918 augusztusában az Urálban két dán küldöttet lőttek agyon, mert kémkedéssel vádolták őket. Minden bizonnyal a követségükről származó és maguknál tartott több millió rubel volt az egyetlen oka kivégzésüknek. Szeptemberben egy svéd vöröskeresztes küldöttet, valamint norvég titkárát tartóztatták le Kalmükov kozák atamán parancsára, és vizsgálat nélkül felakasztották őket abban a kocsiban, ahol fogva tartották őket. Az atamának 1,6 millió rubel volt a zsákmánya.

* * *

A legtöbb táborban a foglyok a cseheknek voltak alárendelve, de voltak olyan helyek is, ahol szerbek, románok, olaszok és lengyelek parancsoltak. Ezek a nemzetiségek ugyanis a szibériai felkelés után jelentős számú különítményt alakítottak, amelyek főleg korábbi hadifoglyokból álltak, és amelyeket az antant pénzzel támogatott. Az ezek toborzására használt propaganda olyan céltudatos és energikus volt, hogy a hadifoglyok nagyon jelentős számban

jelentkeztek az idegen különítményekbe. 1918 őszén kényszerosozást tartottak, különösen a csehek, szerbek és délszlávok körében. Aki megtagadta a belépést, az büntetőtáborba került, ahol jogellenes elbánás várta. A legkülönbözőbb rendszabályokat – beleértve a halálos ítéletet is – vezették be azért, hogy az ellenállást tanúsítókat behódolásra kényszerítsék. Ennek ellenére sokan ragaszkodtak ahhoz a szándékukhoz, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia iránti kötelező hűségüket nem szegik meg. Sok boszniai inkább agyonlövete magát, mintsem hogy belépjen a délszláv korpszba, és sok cseh bujkált az erdőkben, vagy esett áldozatul fanatikus honfitársai golyójának. Amikor Ausztria–Magyarország 1918 novemberében összeomlott, a legtöbben nem tekintették többé érvényesnek a kettős monarchia iránt érzett kötelezettségeiket. Ennek köszönhető, hogy az adott idegen különítményekbe most jelentősen több fogoly kérte felvételét.

(Fordította: -fe-)

Jegyzetek

- ¹ Megjelent németül, *Unter Kriegsgefangenen in Rußland und Sibirien 1914–1920* címmel a Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. kiadásában, Berlinben 1922-ben.
- ² Tarantasz: rugózatlan, fedett utazókocsi (a *Ford.* megj.).